

**«Ανάπτυξη δεξιοτήτων:
Μια πολυδιάστατη προσέγγιση»**

**Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων
Αθήνα, 2022**

**«Ανάπτυξη δεξιοτήτων:
Μια πολυδιάστατη προσέγγιση»**

Ανάπτυξη δεξιοτήτων: Μια πολυδιάστατη προσέγγιση

Επιμέλεια: Αλέξης Κόκκος & Συνεργάτες

ISBN 978-618-86329-2-9

© 2022, Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων

Πίνακας Περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η σημασία των δεξιοτήτων και το επίπεδο ανάπτυξής τους στην Ελλάδα.....	10
Δεξιότητες: Ένα γενικό πλαίσιο οριοθέτησης και νοηματοδότησης.....	19
MME, πλαisiώση και κριτική σκέψη: Διαθεματική εκπαιδευτική παρέμβαση σε μαθητές Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού	30
«Μια διαφορετική πόλη»: Εκπαιδευτική εφαρμογή για καλλιέργεια δεξιοτήτων σε μαθητές Β΄ Δημοτικού	43
Ενδοσχολική Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για την Ανάπτυξη Δεξιοτήτων STE(A)M.....	57
Η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων στον 21ο αιώνα ως διαδικασία μετασχηματισμού στοιχείων της ταυτότητας του ατόμου	69
Κρίση Δεξιοτήτων & Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα της «Ευρώπης 2050»	82
Η διαχείριση της γνώσης ως βασικός παράγοντας ανάπτυξης των δεξιοτήτων των εργαζομένων στους δημόσιους οργανισμούς	95
Διδακτική παρέμβαση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών στην αποκατάσταση των μαθησιακών δυσκολιών	105
Ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, δεξιότητες, επαγγέλματα και ο ρόλος της διά βίου μάθησης	121
« ... δεν πας καλύτερα να πλύνεις πιάτα»: Έμφυλα στερεότυπα στη κατασκευή δεξιοτήτων και ο αντίκτυπός τους στην εκπαίδευση ενηλίκων.	138
Ενίσχυση του «ομαδικού πνεύματος» με την αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας.....	151
Η ανάπτυξη επικοινωνιακών δεξιοτήτων ως παράγοντας αποτελεσματικής ηγεσίας στο σχολικό περιβάλλον	166
Ανάπτυξη Επικοινωνιακών Δεξιοτήτων στη σχολική κοινότητα με Διαλογικό Στοχασμό	177
«CINEκπαίδευση»: Ανάπτυξη της διαπολιτισμικής ικανότητας εκπαιδευτικών με τη χρήση του κινηματογράφου και της κινηματογραφοθεραπείας	189
Η εκπαιδευτική πολιτική για την καλλιέργεια δεξιοτήτων στο κατώφλι του οικονομισμού 201	

«Εκπαιδευτικές Παρεμβάσεις Μετασχηματίζουσας Μάθησης και ανάπτυξη Δεξιοτήτων στην Εκπαίδευση Ενηλίκων»	215
Ο Covid – 19 ως αιτία μετασχηματισμού του ελληνικού δημοτικού σχολείου σε οργανισμό μάθησης	232
Μετασχηματίζουσα Μάθηση και Συστημική Ψυχοθεραπεία. Διερεύνηση του μετασχηματισμού των παραδοχών στην προσωπική και επαγγελματική ζωή των εκπαιδευομένων.	245
Μελέτη αξιολόγησης του Επιμορφωτικού προγράμματος «Βελτίωση κοινωνικών δεξιοτήτων: Ανάπτυξη Ψυχολογικής ανθεκτικότητας στον χώρο εργασίας (Psychological Resilience)». Συμπεράσματα και προτάσεις.....	257
Σχεδιασμός και ανάπτυξη δεικτών ποιότητας για την αποτίμηση της αποτελεσματικότητας των εργαστηρίων δεξιοτήτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση	272
«Η Τέχνη της Γραφής - κλειδί ελευθερίας»: Αναπτύσσοντας τη δεξιότητα της δημιουργικής γραφής σε έγκλειστους εκπαιδευόμενους σε ΣΔΕ καταστημάτων κράτησης	286
«Εκπαιδευτική Παρέμβαση ανάπτυξης δεξιοτήτων στη σχολική Εκπαίδευση στο πλαίσιο του εγκεκριμένου από το Υ.ΠΑΙ.Θ. Εκπαιδευτικού –Διεπιστημονικού Προγράμματος για τις εκπαιδευτικές Μεταβάσεις»	299
Μέθοδοι ανάπτυξης υπερδεξιοτήτων στη δια βίου εκπαίδευση	311
Η συμβολή της εκπαιδευτικής μεθόδου «Μάθηση Βασισμένη στο Πρόβλημα» στην ανάπτυξη δεξιοτήτων κριτικής σκέψης των μαθητών: Πειραματική έρευνα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	326
Καλές πρακτικές για την απόκτηση κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων από τα στελέχη εκπαίδευσης.....	356
Η δημιουργική γραφή στην εκπαίδευση ενηλίκων: Προορισμός ή εργαλείο ενίσχυσης της μετασχηματίζουσας μάθησης;	371
Το Mentoring ως μέσον ανάπτυξης διδακτικών δεξιοτήτων στην εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων	382

Ο Οργανισμός Μάθησης ως πλαίσιο ανάπτυξης δεξιοτήτων – Η περίπτωση του Επαγγελματικού Λυκείου	397
«Συνεχιζόμενη και διά βίου εκπαίδευση των εκπαιδευτικών με στόχο την ανάπτυξη των δεξιοτήτων των μαθητών»	411
«Το έμαθα... περπατώντας»: Κοινωνικές δεξιότητες και «περιπατητική μάθηση»	433
Πλαίσιο δεξιοτήτων του εκπαιδευτικού για την άσκηση της αξιολόγησης στη σχολική τάξη: επιδράσεις στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών	443
Το Coaching και το Mentoring ως εργαλεία ανάπτυξης δεξιοτήτων στο χώρο των επιχειρήσεων.....	456
Πρακτικές ανάπτυξης και αποτίμησης εγκάρσιων δεξιοτήτων: βέλτιστες πρακτικές και προκλήσεις σε πρόγραμμα πρακτικής άσκησης τελειόφοιτων στο Α.Π.Θ	471
Καλλιεργώντας τη διαλογική ικανότητα εκπαιδευομένων στην περίοδο της αναδυόμενης ενηλικιότητάς τους: Διδακτική εφαρμογή με βάση τη μεθοδολογία 'Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων'	484
Ενισχύοντας τις μεταγνωστικές ικανότητες στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση Ενηλίκων ...	498
"Πανεπιστήμιο των Πολιτών Δήμου Λαρισαίων: δημιουργώντας ευκαιρίες μάθησης και ανάπτυξης δεξιοτήτων για τους πολίτες"	511

Ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, δεξιότητες, επαγγέλματα και ο ρόλος της διά βίου μάθησης

Άννα Τσιμπουκλή

Άγγελος Ευστράτογλου

Περίληψη

Η δεκαετία που μας πέρασε χαρακτηρίστηκε από την κυριαρχία της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, που κορυφώθηκε στο διάστημα 2011-2013 και την περιορισμένη και αργή αποκλιμάκωση της στα επόμενα χρόνια και μέχρι το 2019, όπου και επανήλθε λόγω της πανδημίας του COVID-19, τις συνέπειες της οποίας τόσο στον τρόπο εργασίας και εκπαίδευσης όσο και στα ζητήματα υγείας, βιώνουμε ακόμη και σήμερα. Οι συνέπειες των κρίσεων αυτών υπήρξαν σημαντικές για μεγάλες κατηγορίες του πληθυσμού, αλλά ακόμη πιο σημαντικές για τις πιο ευάλωτες κατηγορίες του. Η παρούσα εργασία εστιάζει στην χαρτογράφηση της έλλειψης των απαραίτητων για την ένταξη στην αγορά εργασίας δεξιοτήτων, με ιδιαίτερη έμφαση σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, όπως τα άτομα που κάνουν χρήση ναρκωτικών ουσιών και που βιώνουν τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Λέξεις-κλειδιά: δεξιότητες, εργασία, πανδημία, κρίση, χρήση ουσιών

Ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, δεξιότητες και επαγγέλματα

Εισαγωγή

Η δεκαετία που μας πέρασε χαρακτηρίστηκε από την κυριαρχία της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης⁶, που κορυφώθηκε στο διάστημα 2011-2013 και την περιορισμένη και

⁶ Η οικονομική κρίση υπήρξε προϊόν των τελευταίων ετών της προηγούμενης δεκαετίας. Ωστόσο η κορύφωσή της, όπως επισημαίνεται παραπάνω, επήλθε στα έτη 2012 και 2013 με κύριο χαρακτηριστικό τη συρρίκνωση της απασχόλησης, που έλαβε τη χαμηλότερη τιμή της των τελευταίων δεκαετιών και την αύξηση της ανεργίας που έλαβε την υψηλότερη τιμή της το 2013 με παραπάνω από 1.350.00 ανέργους και ποσοστό ανεργίας κοντά στο 28,0%, γεγονός που δημιούργησε πληθώρα κοινωνικών προβλημάτων.

αργή αποκλιμάκωση της στα επόμενα χρόνια και μέχρι το 2019, όπου και επανήλθε λόγω της πανδημίας που μας ταλανίζει ακόμη και σήμερα. Οι συνέπειες των κρίσεων αυτών υπήρξαν σημαντικές για μεγάλες κατηγορίες του πληθυσμού, αλλά ακόμη πιο σημαντικές για τις πιο ευάλωτες κατηγορίες του. Ανάμεσα στις ευάλωτες αυτές κατηγορίες αναμφίβολα πρέπει να ενταχθούν τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, τα άτομα που εντοπίζονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης (οι αποκαλούμενοι NEETS) καθώς και τα άτομα που κάνουν κατάχρηση ουσιών.

Άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα

Τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα συνιστούν μια από τις πιο σημαντικές ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Και τούτο γιατί στη μεγάλη τους πλειονότητα τα χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα συνδέονται με χαμηλές δεξιότητες⁷, γεγονός που δυσχεραίνει την απρόσκοπτη και αποτελεσματική συμμετοχή των ατόμων αυτών στις κοινωνικές και οικονομικές δραστηριότητες. Παρά το γεγονός ότι η πλειονότητα των ατόμων αυτών συγκεντρώνεται στις μεγάλες ηλικίες, ένα σημαντικό τους τμήμα συγκεντρώνεται και στις εργάσιμες ηλικίες (15-64 ετών), εκεί όπου εντοπίζονται ιδιαίτερα δυσμενείς καταστάσεις σχετικά με τη συμμετοχή τους αφ' ενός μεν στις οικονομικές δραστηριότητες, αφ' ετέρου δε σε διαδικασίες εκπαίδευσης και κατάρτισης στο πλαίσιο της ΔΒΜ, όπου η περιορισμένη τους συμμετοχή τους δεν συμβάλλει στη βελτίωση και αναβάθμιση των δεξιοτήτων τους, εγκλωβίζοντάς τους στην παγίδα των χαμηλών δεξιοτήτων που διαρκώς απαξιώνονται.

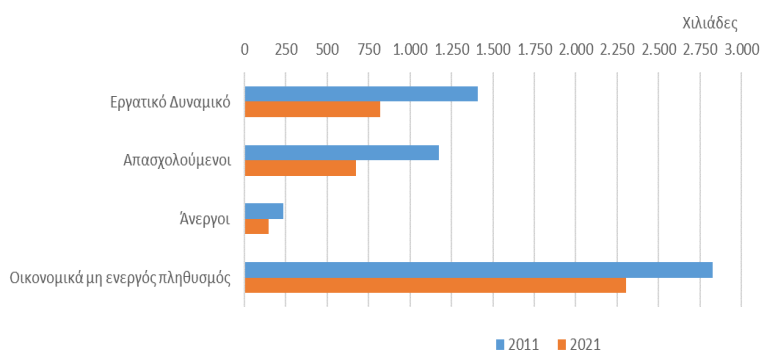
Το 2021 τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα ανέρχονταν σε 3.183.500 συνιστώντας το 35,1% του συνολικού πληθυσμού της χώρας ηλικίας άνω των 15 ετών. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται 277.00 άτομα που έχουν ολοκληρώσει μερικές τάξεις του

⁷ Χρειάζεται εξ αρχής να επισημανθεί ότι καθώς το εκπαιδευτικό επίπεδο συνιστά ένα «συμβατικό» δείκτη του επιπέδου των δεξιοτήτων, που αδυνατεί επί της ουσίας να τις εκτιμήσει, ενδέχεται στην πραγματικότητα να υπάρχουν άτομα με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο που διαθέτουν υψηλότερες από τις εκτιμώμενες με αυτό το δείκτη δεξιότητες. Και τούτο κυρίως γιατί οι δεξιότητες συνιστούν ιδιαίτερα σύνθετη κατάσταση που δεν προκύπτουν αποκλειστικά από την εκπαίδευση και την κατάρτιση αλλά και από άλλους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που λειτουργούν ως μηχανισμοί δημιουργίας και αναβάθμισης των δεξιοτήτων. Για τη σχετική συζήτηση μεταξύ άλλων βλέπε στο Ευστράτογλου, κ.α. (2011) και στην εκεί παρουσιαζόμενη βιβλιογραφία.

δημοτικού, 1.759.500 άτομα που έχουν ολοκληρώσει το δημοτικό και 1.086.200 άτομα που έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση (γυμνάσιο)⁸.

Οι εξελίξεις στην κατάσταση απασχόλησης των ατόμων αυτών, στην υπό ανάλυση δεκαετία (2011-2021), παρουσιάζονται στο διάγραμμα 1.

Διάγραμμα 1. Κατάσταση απασχόλησης ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα 2011-2021

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Κύριο χαρακτηριστικό των εξελίξεων αυτών αναμφίβολα απετέλεσε η συρρίκνωση του εργατικού τους δυναμικού κατά 42,0% ή 593.000 άτομα. Τούτο οφείλεται εν μέρει στην απομάκρυνση από το εργατικό δυναμικό λόγω συνταξιοδότησης αλλά και στην αδυναμία του παραγωγικού συστήματος της χώρας να δημιουργήσει ικανοποιητικό αριθμό θέσεων εργασίας για όσους επιθυμούν να εργαστούν⁹. Εξ ίσου υψηλή υπήρξε και η μείωση της απασχόλησης των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα κατά 42,9% με απώλειες 503.938 θέσεων εργασίας για αυτούς. Από την άλλη πλευρά η μείωση της ανεργίας κατά 37,8% και η παράλληλη μείωση των ανέργων κατά 89.000 άτομα δεν οφείλεται στη δυναμική της οικονομίας και της απασχόλησης αλλά στη συρρίκνωση του εργατικού δυναμικού και στην απομάκρυνση ενός αριθμού των ανέργων από το εργατικό δυναμικό λόγω αδυναμίας εξασφάλισης μιας θέσης εργασίας και απογοήτευσης από το γεγονός αυτό, με το ποσοστό

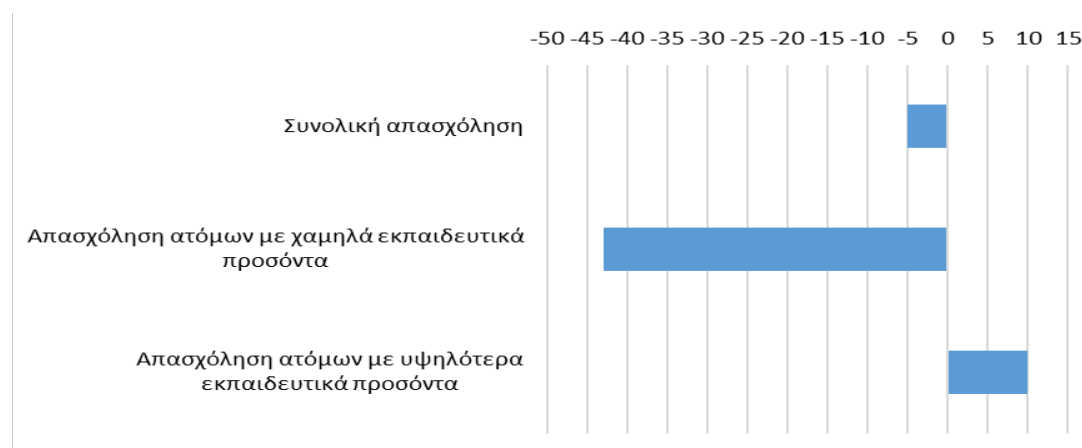
⁸ Το ΚΑΝΕΠ (2019) εκτίμησε το ποσοστό των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα στις ηλικίες των 30-34 ετών για το 2017 στο 15,7% των αντίστοιχων ηλικιών, χαμηλότερο από το αντίστοιχο 16,9% για τις 28 χώρες της Ε.Ε, με προοπτική την περαιτέρω μείωση του στο 10,2% το 2022, σημαντικά χαμηλότερο από το αντίστοιχο 15,2% για τις 28 χώρες της Ε.Ε.

⁹ Βλέπε ενδεικτικά στο Ευστράτογλου και Κρητικίδης (2022) και στο Livanos and Pouliakas (2020).

της ανεργίας το 2021 να είναι υψηλότερο (17,9%) από το αντίστοιχο (16,7%) του 2011. Τέλος η μείωση των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα που εντάσσονται στον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό (που βρίσκονται δηλαδή εκτός εργατικού δυναμικού) κατά 18,4% ή 521.500 άτομα συνιστά το αποτέλεσμα τόσο οικονομικών διεργασιών όσο όμως και δημογραφικών συνυφασμένων με τη γενικότερη μείωση του πληθυσμού¹⁰.

Οι ιδιαίτερες συνθήκες που αντιμετωπίζουν τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα αναφορικά με την απασχόληση αναδεικνύονται και μέσα από το ρυθμό μεταβολής της απασχόλησής τους συγκριτικά με το σύνολο των απασχολούμενων όσο και αυτών με υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα (διάγραμμα 2).

Διάγραμμα 2. Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης και άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα 2011-2021

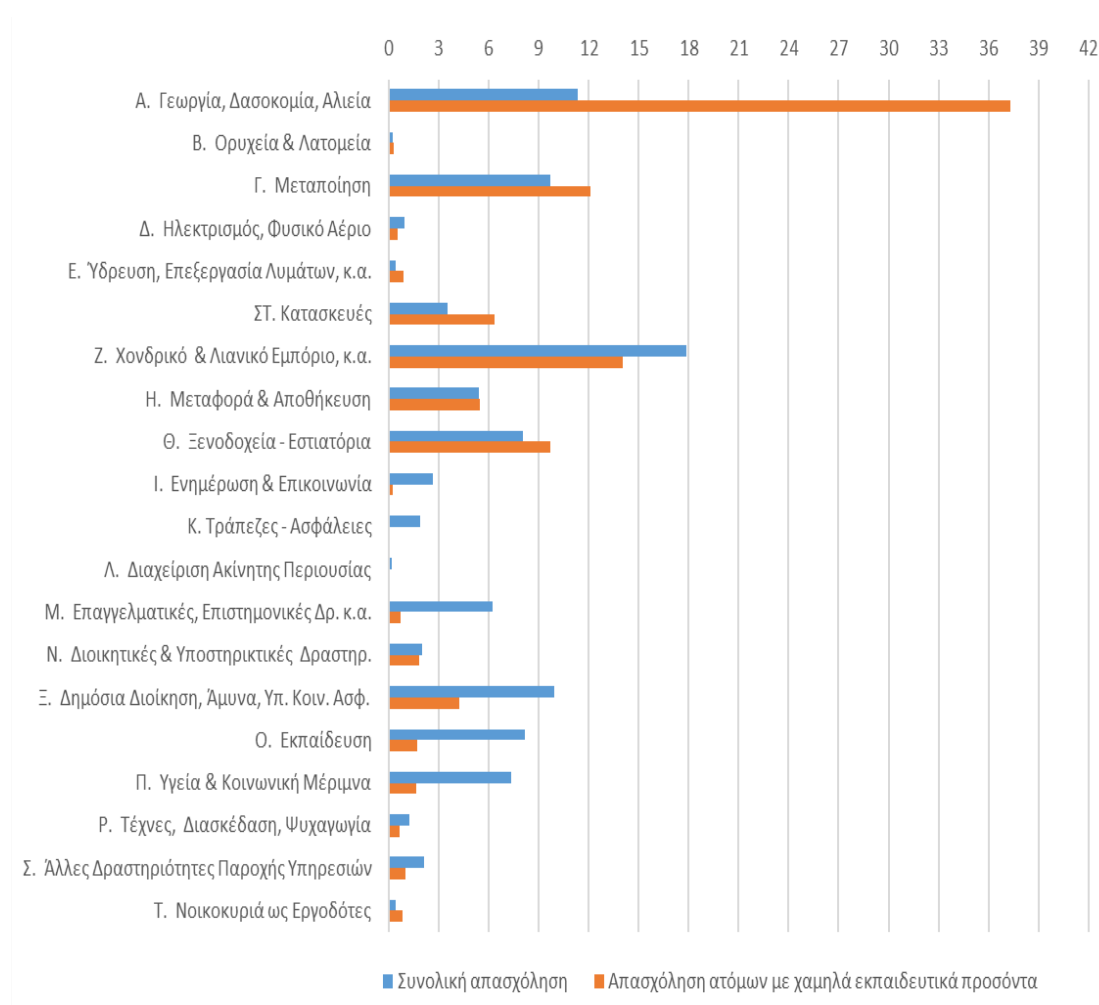
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Η συνολική απασχόληση της χώρας, στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα, μειώθηκε κατά 5,1%, με απώλειες 208.964 θέσεων εργασίας, με τη μείωση της απασχόλησης των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα να ανέρχεται, όπως ήδη επισημάνθηκε, στο 42,9%, με απώλειες 503.938 θέσεων εργασίας. Η απασχόληση των ατόμων με υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα αυξήθηκε κατά 10,0%, οδηγώντας στη δημιουργία 249.974 νέων θέσεων εργασίας. Γίνεται φανερό ότι οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης αναφορικά με την απασχόληση αφορούν αποκλειστικά στα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, αναδεικνύοντας τις ιδιαίτερα δυσμενείς καταστάσεις που διαμορφώνονται για αυτούς.

¹⁰ Ο συνολικός πληθυσμός της χώρας στις ηλικίες άνω των 15 ετών μειώθηκε κατά 2,9% από 9.373.100 άτομα το 2011 στα 9.067.100 άτομα το 2021.

Πέραν των ιδιαίτερων δυσχερειών που αντιμετωπίζουν αναφορικά με την απασχόλησή τους, η δυσμενέστερη θέση τους στη δομή της απασχόλησης και στην αγορά εργασίας αναδεικνύεται και μέσα από τη διάρθρωσή στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας και στα επαγγέλματα που ασκούν. Η διάρθρωσή τους συγκριτικά πάντα με τη διάρθρωση της συνολικής απασχόλησης στους κλάδους και οι μεταβολές της παρουσιάζονται στα διαγράμματα 3 και 4 .

Διάγραμμα 3. Διάρθρωση συνολικής απασχόλησης και απασχόλησης ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 2021

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

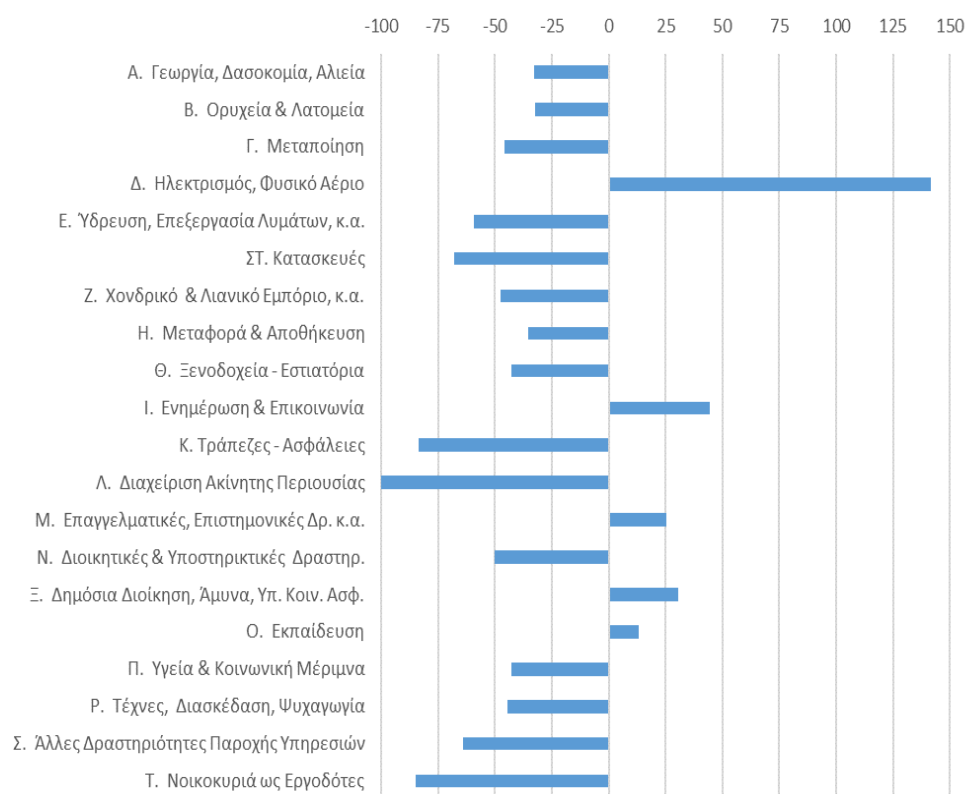
Τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα απασχολούνται σε μεγαλύτερα ποσοστά συγκριτικά με τη συνολική απασχόληση τους κλάδους του πρωτογενούς τομέα, στη μεταποίηση, στην ύδρευση και διαχείριση λυμάτων και αποβλήτων, τους κατασκευές, στη μεταφορά και αποθήκευση, στα ξενοδοχεία – εστιατόρια και στα νοικοκυριά ως εργοδότες,

ενώ σχετικά υψηλές συγκεντρώσεις εμφανίζουν και τους κλάδους του εμπορίου και σε πιο περιορισμένο βαθμό στη δημόσια διοίκηση. Απουσιάζουν πλήρως από τους κλάδους των τραπεζών και ασφαλειών, τους διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, ενώ έχουν ιδιαίτερα περιορισμένη παρουσία τους κλάδους της εκπαίδευσης και της υγείας και κοινωνικής μέριμνας (διάγραμμα 3). Η πλειονότητα των κλάδων τους οποίους εμφανίζουν υψηλές συγκεντρώσεις εμφάνισαν στην περίοδο της ανάλυσης μείωση της συνολικής τους απασχόλησης (Γεωργία – κτηνοτροφία, μεταποίηση, κατασκευές, εμπόριο, νοικοκυριά ως εργοδότες). Συγκεντρώνονται κυρίως όχι σε δυναμικούς αλλά σε φθίνοντες κλάδους

τους οικονομίας που χαρακτηρίζονται από απουσία σταθερών συνθηκών απασχόλησης, υψηλή ανακύκλωση εργαζομένων, χαμηλές αποδοχές και περιορισμένες ευκαιρίες για τη δημιουργία καριέρας.

Η διάρθρωση αυτή της απασχόλησης των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα υπήρξε το αποτέλεσμα των μεταβολών της απασχόλησής τους στο διάστημα αυτό (διάγραμμα 4).

Διάγραμμα 4. Ρυθμός μεταβολής απασχόλησης ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα κατά κλάδο 2011-2021

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Ενώ στην πλειονότητα των κλάδων τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα μείωσαν την απασχόλησή τους, σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις με ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό (διαχείριση ακίνητης περιουσίας, τράπεζες- ασφάλειες, νοικοκυριά ως εργοδότες) αναδεικνύοντας συνθήκες εκκαθάρισης, αύξησαν την απασχόλησή τους σε ένα περιορισμένο αριθμό κλάδων. Ωστόσο οι μειώσεις της απασχόλησης έλαβαν χώρα σε κλάδους με υψηλές συγκεντρώσεις ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα ενώ οι αυξήσεις σε κλάδους με χαμηλές, ώστε το τελικό αποτέλεσμα να είναι ιδιαίτερα αρνητικό. Οι κλάδοι με μείωση εμφάνισαν συνολικά απώλειες 515.813 θέσεων εργασίας ενώ οι κλάδοι με αύξηση δημιούργησαν συνολικά 11.847 νέες θέσεις. Τις μεγαλύτερες απώλειες εμφάνισαν οι κλάδοι της γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας (121.060), οι κατασκευές (90.400), το εμπόριο (84.841), η μεταποίηση (69,255) και τα ξενοδοχεία – εστιατόρια (48.774), με τους άλλους κλάδους να εμφανίζουν χαμηλότερο αριθμό απωλειών θέσεων εργασίας.

Στον αντίποδα τις περισσότερες θέσεις εργασίας για άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα δημιούργησαν οι κλάδοι της δημόσιας διοίκησης (6.694) και ο ηλεκτρισμός και φυσικό αέριο (2.255), με τους άλλους κλάδους να δημιουργούν ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό νέων θέσεων για αυτούς.

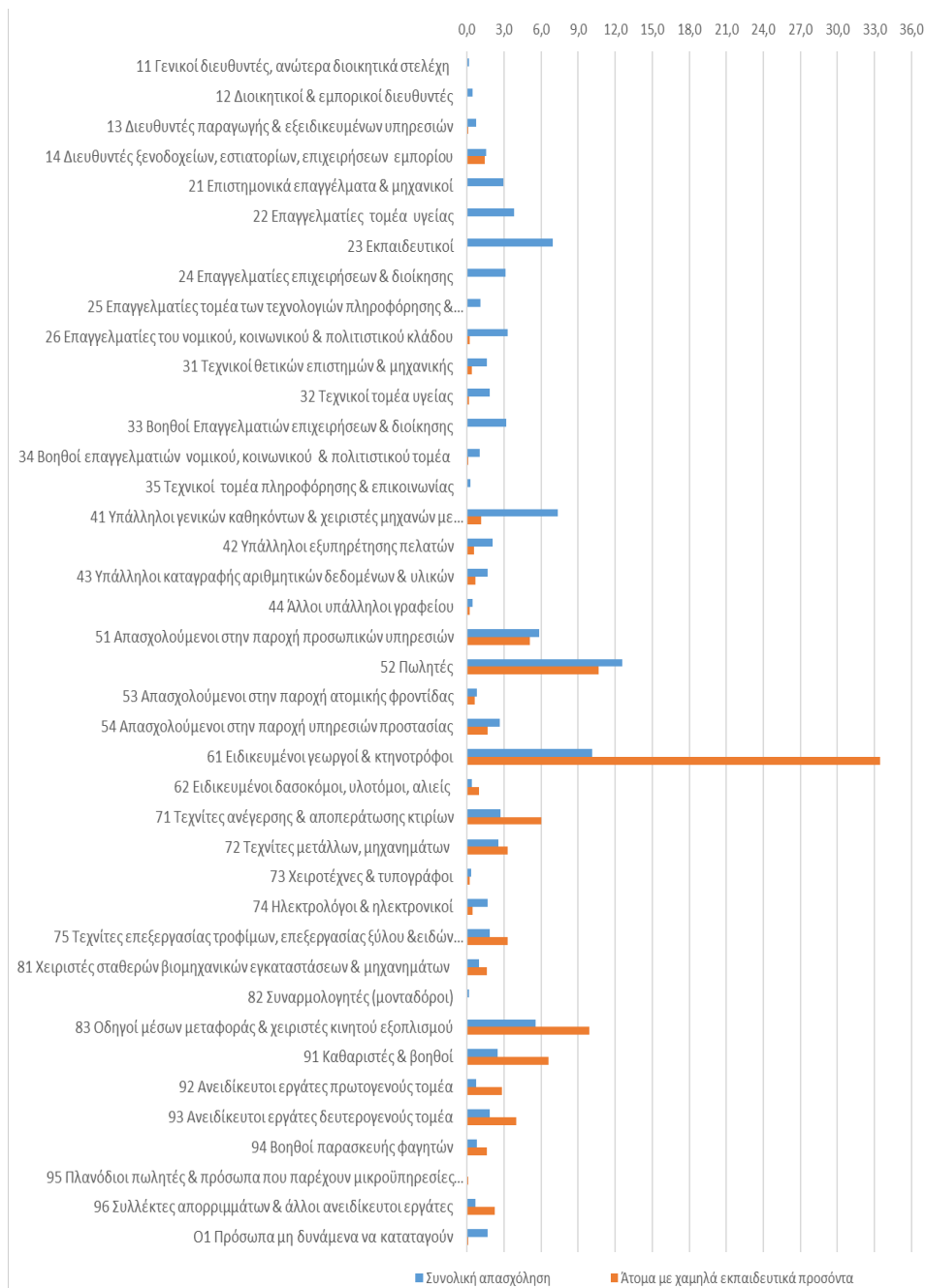
Οι δυσμενείς αυτές συνθήκες των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα αναδεικνύονται περαιτέρω και μέσα από τα ποσοστά ανεργίας τους στους κλάδους. Το 2020 εξακολουθούν να είναι ιδιαίτερα υψηλά και σε πολλές περιπτώσεις υψηλότερα από τα αντίστοιχα του 2011, όπως στα ξενοδοχεία – εστιατόρια (36,0% έναντι 17,4%), στα νοικοκυριά ως εργοδότες (34,4% έναντι 8,1%), στην ενημέρωση και επικοινωνία (33,6% έναντι 21,0%), στη δημόσια διοίκηση (27,5% έναντι 18,7%), στις κατασκευές (24,8% έναντι 24,2%), με τους άλλους κλάδους να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά αλλά σε κάθε περίπτωση υψηλά. Σχετικά χαμηλά ποσοστά ανεργίας εμφάνισαν μόνο οι κλάδοι της γεωργίας – κτηνοτροφίας (3,2%), του ηλεκτρισμού και φυσικού αερίου (6,5%) και των τεχνών διασκέδασης και ψυχαγωγίας (8,5%).

Παρεμφερείς διαπιστώσεις συνάγονται και στο πεδίο των επαγγελματιών, με τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες επαγγελματιών, με τις συγκεντρώσεις τους να διαφοροποιούνται σημαντικά από αυτές της συνολικής απασχόλησης (διάγραμμα 5). Υψηλές συγκεντρώσεις εμφανίζουν στους (61) γεωργούς και κτηνοτρόφους, στους οποίους το 2021 απασχολείται το 33,1% του συνόλου

των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, στους (52) πωλητές, στους (83) οδηγούς μέσων μεταφοράς και χειριστές κινητού εξοπλισμού, στους (91) καθαριστές και βοηθούς, στους (51) απασχολούμενους στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, στους (71) τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων, στους (75) τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, ξύλου και ειδών ένδυσης και στους ανειδίκευτους εργάτες του (92) πρωτογενούς και (93) δευτερογενούς τομέα και μικρότερες συγκεντρώσεις σε άλλες κατηγορίες επαγγελματιών.

Στην περίοδο της ανάλυσης τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα μείωσαν την απασχόλησή τους στη μεγάλη πλειονότητα των επαγγελματιών, αυξάνοντάς την μόνο στους (31) τεχνικούς θετικών επιστημών και μηχανικής κατά 1,9%, στους (54) απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών ασφαλείας κατά 61,7% και στους (94) βοηθούς παρασκευής τροφίμων κατά 19,8%, με την αύξηση των (95) πλανόδιων πωλητών να αφορά σε εξαιρετικά περιορισμένο αριθμό ατόμων, καθιστώντας την ιδιαίτερα επισφαλή. Το σύνολο των επαγγελματιών στα οποία απασχολούνται τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, με εξαίρεση των (83) οδηγών μέσων μεταφοράς και των (96) συλλεκτών απορριμμάτων και άλλων ανειδίκευτων εργατών, εμφάνισαν μείωση της συνολικής απασχόλησης στη δεκαετία που μας πέρασε (Ευστράτογλου και Κρητικίδης 2022), εμφανίζοντας ταυτοχρόνως και προοπτικές

Διάγραμμα 5. Διάρθρωση συνολικής απασχόλησης και απασχόλησης ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα κατά επάγγελμα 2021 (ποσοστά)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

περαιτέρω μείωσης της απασχόλησής τους στην τρέχουσα δεκαετία¹¹. Συγκεντρώνονται δηλαδή όχι σε δυναμικά αλλά σε φθίνοντα επαγγέλματα που παρέχουν χαμηλούς μισθούς,

¹¹ Ο Κωστής (2021), παρουσιάζοντας τις προοπτικές της ελληνικής αγοράς εργασίας μέχρι το 2027, που εκτιμήθηκαν στο πλαίσιο έρευνας του ΕΚΠΑ σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (GEM –Oxford Economics), συγκαταλέγει ανάμεσα στα δέκα επαγγέλματα με τη μεγαλύτερη μείωση της απασχόλησής τους μέχρι το 2027 τους (61) γεωργούς και κτηνοτρόφους, τους (71) τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων, τους (75) τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, ξύλου και ειδών ένδυσης, τους (96) συλλέκτες απορριμμάτων και άλλους ανειδίκευτους εργάτες και τους (92)

απουσία σταθερότητας και προοπτικών δημιουργίας καριέρας και σε πολλές περιπτώσεις υψηλές πιθανότητες υποκατάστασης της εργασίας τους από αυτοματοποιημένες διαδικασίες παραγωγής. Ταυτοχρόνως καθώς η πλειονότητα από τα επαγγέλματα αυτά κάνουν περιορισμένη χρήση ψηφιακών δεξιοτήτων (Eurofound 2016a) βρίσκονται περισσότερο εκτεθειμένα στις διαδικασίες ψηφιοποίησης των οικονομικών δραστηριοτήτων με μεγαλύτερο κίνδυνο απώλειας των θέσεων εργασίας τους.¹²

Άτομα εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης (NEETS)

Τα άτομα εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης συνιστούν μια δεύτερη ευάλωτη κατηγορία του πληθυσμού. Και τούτο γιατί όπως επισημαίνεται από το Eurofound (2016b) τα άτομα αυτά απουσιάζοντας από τα επίσημα κανάλια παροχής γνώσεων και δεξιοτήτων αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο για αρνητικές μελλοντικές επιδόσεις στην αγορά εργασίας και στη δομή της απασχόλησης και ένταξης στον κοινωνικό αποκλεισμό. Οι εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης συνθέτουν ένα ετερογενές σύνολο που απαρτίζεται από ανέργους, μακροχρόνια ανέργους, απογοητευμένους ανέργους, αρρώστους, ανίκανους προς εργασία και άτομα που έχουν εγκλωβισθεί στους NEETS λόγω οικογενειακών ευθυνών¹³. Τα μεγέθη που αφορούσαν τα άτομα αυτά ήταν ανέκαθεν ιδιαίτερα αυξημένα στη χώρα μας. Τούτο αναδεικνύονταν μέσα από τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και την ιδιαίτερα χαμηλή συμμετοχή σε διαδικασίες εκπαίδευσης και κατάρτισης.

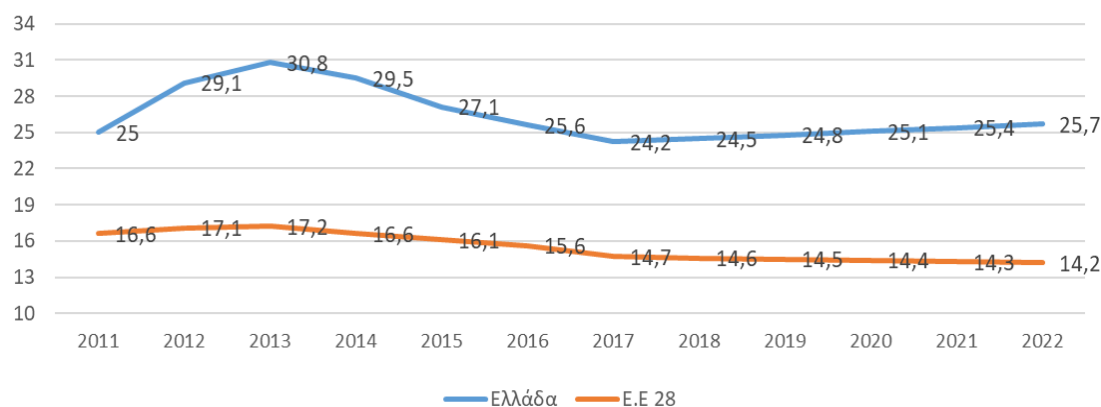
Η κατάσταση αυτή χαρακτηρίζει και τα άτομα νεότερων ηλικιών (15-34 ετών) με τα ποσοστά τους να είναι υψηλά, σημαντικά υψηλότερα από τα αντίστοιχα των χωρών της Ε.Ε 28 (Διάγραμμα 6).

ανειδίκευτους εργάτες του πρωτογενούς τομέα. Επαγγελματικές δηλαδή κατηγορίες στις οποίες εμφανίζονται υψηλές συγκεντρώσεις ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα.

¹² Βλέπε στα Ευστράτογλου 2021 και Ευστράτογλου και Κρητικίδης (2022) και ειδικότερα στο δεύτερο όπου εκτιμήθηκε ότι τα επαγγέλματα που κάνουν υψηλή χρήση ψηφιακών δεξιοτήτων ήταν τα μόνα που τη δεκαετία που μας πέρασε (2011-2020) εμφάνισαν αύξηση της απασχόλησής τους κατά 7,7%, με τα επαγγέλματα που κάνουν μέση προς υψηλή χρήση μείωση κατά 6,1%, τα επαγγέλματα που κάνουν μέση προς χαμηλή χρήση μείωση κατά 9,5% και τα επαγγέλματα που κάνουν χαμηλή χρήση ψηφιακών δεξιοτήτων μείωση κατά 19,2%, αναδεικνύοντας μια απόλυτα ιεραρχική σχέση ανάμεσα στο ύψος των ψηφιακών δεξιοτήτων στα επαγγέλματα και στις μεταβολές της απασχόλησής τους.

¹³ Στο Eurofound (2016b:38) επισημαίνεται ότι ένα μερίδιο των ατόμων αυτών έχει εργασιακές εμπειρίες γεγονός που υποδηλώνει ότι η αποχώρηση τους από την αγορά εργασίας παρακινήθηκε από την πατρότητα.

Διάγραμμα 6. Ποσοστά ατόμων ηλικίας 15-34 ετών εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ελλάδα και στις χώρες της Ε.Ε.

Πηγή: ΚΑΝΕΠ (2019).

Με βάση τις εκτιμήσεις του ΚΑΝΕΠ (Χολέζας και συν., 2019) το 2021 στη χώρα μας ένα στα τέσσερα άτομα στις ηλικίες των 15-34 ετών είναι εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης, κατάσταση σημαντικά διαφοροποιημένη από την αντίστοιχη των χωρών της Ε.Ε. Το ποσοστό των ατόμων αυτών στη χώρα μας εκτινάχτηκε στο 30,8% το 2013, χρονικό σημείο κορύφωσης της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, μειώθηκε στο 24,2% το 2017 για να βαίνει διαρκώς αυξανόμενο έκτοτε. Τούτο αναμένεται να είναι αποτέλεσμα τόσο των υψηλότερων ποσοστών βραχυπρόθεσμης και μακροχρόνιας ανεργίας¹⁴ των νέων στη χώρας μας συγκριτικά με τις περισσότερες χώρες της Ε.Ε, όσο και με τις ιδιαίτερες δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν οι νέοι στη φάση της μετάβασης από την εκπαίδευση στην απασχόληση.

Στις ηλικίες των 15-24 ετών, που συγκεντρώνονται και τα υψηλότερα ποσοστά των ατόμων χωρίς απασχόληση, εκπαίδευση και κατάρτιση, η χώρα μας, μαζί με άλλες μεσογειακές χώρες, συγκαταλέγεται στη δεύτερη ομάδα των χωρών της Ε.Ε, με υψηλότερα ποσοστά από το μέσο ποσοστό (12,5% το 2013) των χωρών αυτών¹⁵. Η απουσία από την απασχόληση στερεί και την ενασχόλησή τους στο πλαίσιο συγκεκριμένων επαγγελματιών με

¹⁴ Με βάση τις εκτιμήσεις του Eurofound (2016b) για τους NEETS στα άτομα ηλικίας 15 -24 ετών το 40,0% των ατόμων αυτών στη χώρα μας είναι μακροχρόνια άνεργοι, δεύτερο υψηλότερο ποσοστό μετά από την Σλοβακία (42,5%), το 30,0% να είναι άνεργοι, το 20,0% είναι εκτός εργατικού δυναμικού, με τις άλλες ομάδες που απαρτίζουν τους NEETS να έχουν πιο περιορισμένη παρουσία.

¹⁵ Στην πρώτη ομάδα με χαμηλότερα ποσοστά συγκαταλέγονται οι Βόρειες και Σκανδιναβικές χώρες και στην τρίτη με υψηλότερα ποσοστά οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

ότι θετικό αυτή επιφέρει, όπως η εξοικείωση με συγκεκριμένα καθήκοντα και η περαιτέρω ενίσχυση τεχνικών και κοινωνικών δεξιοτήτων που είναι ενσωματωμένες στο πλαίσιο της άσκησής τους.

Άτομα που κάνουν κατάχρηση ουσιών

Στην κατηγορία των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων συγκαταλέγονται και τα άτομα που κάνουν κατάχρηση ουσιών. Και τούτο γιατί, πέραν των ζητημάτων που συνδέονται με την υγεία και τη γενικότερη κοινωνική τους συμπεριφορά, τα άτομα αυτά στην πλειονότητά τους έχουν αρνητικές εκπαιδευτικές εμπειρίες, με πρόωρη αποχώρηση από την εκπαίδευση, με χαμηλές δεξιότητες και με εξαιρετικά περιορισμένες δυνατότητες ένταξης και διατήρησης της απασχόλησής τους. Παρά το γεγονός ότι τα άτομα που κάνουν κατάχρηση ουσιών δεν περιορίζονται στα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, η πλειονότητά τους χαρακτηρίζεται από αυτά.

Ο αριθμός των ατόμων, το εκπαιδευτικό τους επίπεδο και το ποσοστό ανεργίας των ατόμων που κάνουν κατάχρηση ουσιών¹⁶ τη δεκαετία που μας πέρασε παρουσιάζονται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1. Εκπαιδευτικό επίπεδο και ανεργία ατόμων που κάνουν κατάχρηση ουσιών

Έτος Αναφοράς	Αριθμός ατόμων	Χωρίς Απολυτήριο Λυκείου	Χωρίς Απολυτήριο Γυμνασίου	Ανεργία
2010	3.110	51,30	22,30	63,90
2011	2.939	47,30	19,30	64,50
2012	2.557	46,30	17,90	59,60
2013	2.716	46,60	17,90	61,00
2014	2.338	36,30	10,70	58,80
2015	1.978	50,50	21,60	60,80
2016	2.135	48,30	20,10	54,60

¹⁶ Στον πίνακα δεν παρουσιάζεται ο συνολικός αριθμός των ατόμων που κάνουν κατάχρηση ουσιών, καθώς δεν είναι διαθέσιμος, αλλά ο αριθμός των ατόμων που ζήτησαν να ενταχθούν σε πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ.

2017	2.074	42,20	18,10	57,40
2018	2.114	42,80	20,10	54,50
2019	2.023	41,00	17,70	48,30
2020	1.821	40,70	16,30	51,60

Πηγή: Τομέας Έρευνας ΚΕΘΕΑ

Το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων αυτών γίνεται φανερό μέσα από τα υψηλά μερίδια τους που δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και το λύκειο. Τα ποσοστά αυτά, στην περίοδο της ανάλυσης κυμαίνονταν μεταξύ του 57,0% και του 73,6%, με παραπάνω από τα μισά άτομα που σε πολλές φορές προσέγγισαν τα τρία στα τέσσερα να έχουν εγκαταλείψει πρόωρα το σχολείο. Σε πολλές περιπτώσεις όπως επισημαίνεται και από τα δεδομένα του τομέα έρευνας του ΚΕΘΕΑ, τα άτομα αυτά έχουν εγκαταλείψει το σχολείο στην ηλικία των 13-14 ετών, ηλικία στην οποία εντοπίζεται και η έναρξη της χρήσης παράνομων ουσιών. Συνυφασμένες με το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο είναι και οι χαμηλές δεξιότητες, γεγονός που με τη σειρά του περιορίζει τις δυνατότητες της εξασφάλισης απασχόλησης, με τις περιόδους ανεργίας των ατόμων αυτών να είναι συχνές και πολλές φορές παρατεταμένες, εγκλωβίζοντάς τους στην μακροχρόνια ανεργία, με τα ποσοστά ανεργίας τους να είναι ιδιαίτερα υψηλά. Αλλά και στις περιπτώσεις εκείνες που κατορθώνουν να εξασφαλίσουν απασχόληση ασκούν επαγγέλματα ανειδίκευτης ή χαμηλής ειδίκευσης εργασίας. Είναι εύλογο να υποστηριχθεί ότι το περιορισμένο φάσμα των επαγγελμάτων που ασκούν τα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα να είναι ακόμη πιο περιορισμένο για τα άτομα που κάνουν κατάχρηση ουσιών, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων. Επίσης συχνά καταφεύγουν στην αυτό-απασχόληση σε επαγγέλματα χαμηλής εξειδίκευσης και σε συνθήκες επισφαλούς εργασίας όπου δεν καλύπτονται οι ασφαλιστικές τους εισφορές. Σε ορισμένους δίνεται η δυνατότητα μέσα από την συμμετοχή τους σε προγράμματα διά βίου μάθησης να επιτύχουν ακόμη και την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η σημασία και το εύρος αυτών των προγραμμάτων παρουσιάζονται εν συντομία παρακάτω.

Προγράμματα διά βίου μάθησης

Οι δυσκολίες ένταξης των ατόμων που κάνουν κατάχρηση ουσιών είναι εύκολα κατανοητή, καθώς οι συνθήκες κάτω από τις οποίες γίνεται η χρήση δεν επιτρέπει την συμμετοχή τους σε νόμιμες δραστηριότητες, σε αναζήτηση εργασίας και σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης. Ο χρόνος που καταναλώνεται για την αναζήτηση της ουσίας αλλά και των μέσων που θα την εξασφαλίσουν σε καθημερινή βάση είναι μεγάλος, αλλά και η ίδια η ενασχόληση με την χρήση ουσιών μακρόχρονη. Συνεπώς, από την στιγμή έναρξης της χρήσης έως την στιγμή της αναζήτησης θεραπείας, ενδέχεται να μεσολαβούν περί τα δέκα έτη, στη διάρκεια των οποίων το άτομο έχει πλήρως αποκοπεί από οποιαδήποτε δομή εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης ενώ επιπλέον έχει χάσει την εμπιστοσύνη του στους παραδοσιακούς θεσμούς (Cullen & Tsioukli, 2019). Επιπλέον, όταν ένα άτομο έχει καταφέρει να ολοκληρώσει ένα θεραπευτικό πρόγραμμα θεραπείας και είναι πλέον σε θέση να αναζητήσει εργασία, ώστε να μπορέσει να ενταχθεί κοινωνικά, έχει να αντιμετωπίσει πολλές και σύνθετες ανάγκες. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι μέσα από τη θεραπεία, του έχει δοθεί η δυνατότητα να καλλιεργήσει και να ενεργοποιήσει δεξιότητες, οι οποίες είναι σήμερα ιδιαίτερα σημαντικές για το χώρο εργασίας.

Η καλλιέργεια των κοινωνικών και άλλων δεξιοτήτων συμβαίνει στο πλαίσιο των θεραπευτικών διαδικασιών αλλά και το πλαίσιο των εκπαιδευτικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων και των προγραμμάτων διά βίου μάθησης, που επιτελούνται σε ομαδικό επίπεδο στα προγράμματα απεξάρτησης. Η ανάληψη ευθύνης και πρωτοβουλιών, η συνεργασία με μικρές και μεγάλες ομάδες, η οριοθέτηση του εαυτού και των άλλων, η κατανόηση των ρόλων καθώς και οι δεξιότητες επικοινωνίας, δικτύωσης και δημιουργίας σχέσης με τον εαυτό και τους άλλους, είναι ιδιαίτερα σημαντικές και καλλιεργούνται σε καθημερινή βάση μέσα από την συμμετοχή στις παραπάνω ομάδες.

Στα προγράμματα απεξάρτησης (ΚΕΘΕΑ, 18 ΑΝΩ, ΑΡΓΩ κλπ.) αλλά και στα προγράμματα υποδοχής αποφυλακισμένων (π.χ ΕΠΑΝΟΔΟΣ) τα τελευταία 20 τουλάχιστον χρόνια, έχει αναπτυχθεί η κουλτούρα της διά βίου μάθησης που στοχεύει εκτός των άλλων στην επανασύνδεση των ατόμων με το εκπαιδευτικό σύστημα και στην καλλιέργεια δεξιοτήτων που ούτως ή άλλως ενθαρρύνονται και στο πλαίσιο των θεραπευτικών ομάδων. Η ανάγκη αυτή έχει προκύψει από την καταγεγραμμένη δυσκολία του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος να συγκρατήσει τα άτομα που αρχίζουν την χρήση ουσιών κατά την εφηβική ηλικία, όπως άλλωστε συμβαίνει σχεδόν στο σύνολο των χρηστών ψυχοτρόπων ουσιών.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότεροι χρήστες ουσιών όταν, εντάσσονται στη θεραπεία και τους ζητείται να καταγράψουν τις εμπειρίες τους από το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα μέσα από προσωπικές βιογραφίες 'ελεύθερου συνειρμού' στις οποίες φυσικά παρέχονται και άλλες πληροφορίες για την πορεία της ζωής (Felitti, et.al., 1998) προς την χρήση και την απεξάρτηση, γίνεται σαφές ότι οι σχολικές εμπειρίες είναι σχεδόν στο σύνολο τους αρνητικές. Χαρακτηρίζονται από απόρριψη, χλευασμό, υποτίμηση, απαξίωση από τους εκπαιδευτικούς και τους ομηλικούς. Καθίσταται συνεπώς σαφές ότι η όποια επανασύνδεση με το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα, που ούτως ή άλλως αδυνατεί να εμπεριέξει ενήλικες με την εξαίρεση των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας, είναι σχεδόν αδύνατη εκτός εάν αποκατασταθεί μία ελάχιστη σχέση εμπιστοσύνης. Απαιτείται δηλαδή μία επανορθωτική εμπειρία αποκατάστασης της σχέσης εμπιστοσύνης με τον εκπαιδευτή/δάσκαλο και το εκπαιδευτικό σύστημα ως θεσμό για να μπορέσει να επιτευχθεί η όποια μάθηση. Για το λόγο αυτό, πολλά θεραπευτικά προγράμματα απεξάρτησης επιλέγουν την σταδιακή επανασύνδεση με την εκπαίδευση παράλληλα με τη θεραπεία μέσα από μία σειρά προγραμμάτων μη τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης, που αξιοποιούν τη λογοτεχνία, τις παραστατικές και εικαστικές τέχνες αλλά και τον αθλητισμό. Παράλληλα, με τη δυνατότητα που δίνει ο νόμος για κατ' οίκον διδασκαλία, προσφέρονται μαθήματα του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος που οδηγούν στην απόκτηση απολυτηρίου λυκείου αλλά και στην ένταξη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Ωστόσο, μεγαλύτερη σημασία έχει η καλλιέργεια των κοινωνικών δεξιοτήτων σε έναν πληθυσμό, που δεν στερείται γενικά δεξιότητες, αλλά που είχε μάθει να διοχετεύει τις δεξιότητες του στην παραβατικότητα. Η καλλιέργεια των δεξιοτήτων συμβαίνει τόσο στο θεραπευτικό πλαίσιο όσο και στις ομάδες εκπαίδευσης και δημιουργικής απασχόλησης που λειτουργούν στο πλαίσιο των θεραπευτικών δομών. Η πρόκληση είναι μεγάλη, καθώς η συνεργασία σε ομάδες μπορεί να αξιοποιηθεί ταυτόχρονα για την εκπλήρωση θετικών ή αρνητικών στόχων. Η αρχή της 'απομάθησης' και της αλλαγής δυσλειτουργικών παραδοχών που χαρακτηρίζει την εκπαίδευση ενηλίκων δε θα μπορούσε να βρει καλύτερο πεδίο εφαρμογής, όπως και η αξιοποίηση της τέχνης για την απελευθέρωση και την έκφραση εσωτερικών αναγκών και δυνάμεων που λεκτικά δεν είναι εύκολο να εκφραστούν.

Αναφορικά με την ένταξη στην αγορά εργασίας, από τη μία πλευρά μπορεί να υπάρχει η έλλειψη κατάρτισης και εξειδίκευσης σε συγκεκριμένους τομείς εργασίας, από την άλλη όμως το εσωτερικό κίνητρο που οδήγησε το άτομο από την εξάρτηση στην απεξάρτηση

δεν πρέπει να υποτιμάται αλλά αντιθέτως να αξιοποιηθεί για την εργασιακή και κοινωνική ένταξη όπως και όλες οι άλλες δεξιότητες που έχουν ήδη αναφερθεί. Σε αυτό το πλαίσιο τα προγράμματα διά βίου μάθησης διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για την επανασύνδεση με την εκπαίδευση και την αγορά εργασίας και για την καλλιέργεια της σχέσης εμπιστοσύνης που κατά το παρελθόν είχε διαρραγεί.

Επίλογος

Η προηγούμενη δεκαετία έχει χαρακτηριστεί από την οικονομική και κοινωνική κρίση, την πανδημία και την αρχή της ψηφιακής επανάστασης. Αρκετά άτομα βρέθηκαν εκτός της αγοράς εργασίας, της ψηφιακής ένταξης και της εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, τα άτομα που εντοπίζονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης (οι αποκαλούμενοι NEETS) καθώς και τα άτομα που κάνουν κατάχρηση ουσιών ανήκουν στις ομάδες που βιώνουν τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με άλλες ομάδες του πληθυσμού. Την ίδια στιγμή η αγορά εργασίας αυξάνει τις απαιτήσεις της σε πολλαπλά επίπεδα θέτοντας την καλλιέργεια των δεξιοτήτων στο επίκεντρο. Στο πλαίσιο αυτό, η διά βίου μάθηση μπορεί να διαδραματίσει καταλυτικό ρόλο στην καλλιέργεια δεξιοτήτων ειδικά στις κοινωνικά ευάλωτες ομάδες που οι κλασικές δομές εκπαίδευσης και κατάρτισης δεν έχουν καταφέρει να προσεγγίσουν και να συγκρατήσουν.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ευστράτογλου, Α., Κρητικίδης, Γ. (2022). *Τεχνολογικές Εξελίξεις, Ανθρώπινο Δυναμικό και Επαγγέλματα*. Αθήνα: ΙΝΕ / ΓΣΕΕ.

Ευστράτογλου, Α. (2021). *Εξελίξεις στα επαγγέλματα 2013-2020. Αναβάθμιση, υποβάθμιση, πόλωση των επαγγελματιών και ψηφιακές δεξιότητες στις περιόδους ανάκαμψης της απασχόλησης και πανδημίας*. <https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2021/02/KP8-1.pdf>

Ευστράτογλου, Α., Κύρου, Α., Μαρσέλλου, Α. (2011). *Απασχόληση και επαγγέλματα στην Ελλάδα στις απαρχές του 21^{ου} αιώνα*. <https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2014/08/study-13.pdf>

Χολέζας, Ι., Μπένος, Ν., Κανελλόπουλος, Ν., Καστής, Ν., Κώτσιος, Β., Παϊζης, Ν., Φωτόπουλος, Ν. (2019). *Διαμόρφωση Σχεδίου Ανάπτυξης Ανθρώπινου Κεφαλαίου στην Ελλάδα*

- (*Developing Human Capital Development Plan*). Τελική Έκθεση. Αθήνα: ΚΕΠΕ και ΚΑΝΕΠ / ΓΣΕΕ.
- Κωστής, Π. (2021). *Οι Προοπτικές της Ελληνικής Αγοράς Εργασίας έως το 2027. Παρουσίαση σε συνάντηση εμπειρογνομόνων*. Αθήνα: Friedrich Ebert Stiftung.
- Cedefop, (2020α). *2020 skills forecast. Greece*.
<https://www.cedefop.europa.eu/en/country-reports/greece-2020-skills-forecast>
- Cullen, J. & Tsiboukli, A. (2019). Using Lifeworld Analysis to co-design a new role in youth work. *Exartiseis*, 32, 27-45.
- Eurofound (2016a). *What do Europeans do at work? A task-based analysis: European Job Monitor 2016*. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2016/what-do-europeans-do-at-work-a-task-based-analysis-european-jobs-monitor-2016>
- Eurofound (2016b). *Exploring the diversity of NEETs*. EU Agencies Network.
<https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2016/exploring-the-diversity-of-neets>
- Felitti, V., Anda, R.F., Nordenberg, D., Edwards, V., Koss, M., Marks, J.S. (1998), Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine (AJPM)* | Volume 14, ISSUE 4, P245-258, May 01, 1998, DOI: [https://doi.org/10.1016/S0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/S0749-3797(98)00017-8)
- Livanos, I., Pouliakas, K. (2020). *The rise of involuntary non-standard employment in Greece during the Great Economic Depression*. Thessaloniki: Cedefop, University of Aberdeen and IZA.